

Hoffmann Rita

METAFORÁK, MEMOÁROK, ÉS A VAKSÁG NARRATÍVÁI

Kulcszavak: vakság, fogyatékoságmemoár, életírás, rehabilitáció

Az emberiség — története során — mindig misztikus lényként tekintett azokra, akik nem látnak, jóllehet misztikus énjük sokkal inkább feltételezett, mint bizonyított. E misztikus ismeretlenség a kultúrákban, nyelvekben metaforák alakjában tükröződik, amelyek egészen más képet festenek a vakokról, mint amilyenek valójában. Az éplátású és vak emberek gondolkodásmódjába vésődött szóképek meghatározzák a vakok (ön)értékelését, így a látássérülteknek gyakran külön erőfeszítéseket kell tenniük, hogy helyet találjanak maguknak a többségi társadalomban. Sokuk meggyőződése hogy hangot kell adnia élettörténeteinek, el kell mesélnie, hogyan érzékeli a világot. Az így született írások műfaja a fogyatékoságmemoár, fogyatékoságra fókuszáló életírás. A műfaj születését néhány kutató Helen Keller írásaihoz köti, azonban szemléletváltó szerepe gyakran vitatott elsősorban a fogyatékoság jogi mozgalmainak képviselői körében. Bár az aktivisták egy csoportja történetesen fennhangon tagadja a műfaj szemléletváltó szerepét, az írások egyre hatalmasabb tömegeket szólítanak meg az 1900-as évek óta immár világszerte. Növekvő népszerűségük jelentős helyet foglal el a vak emberek rehabilitációjában is.

Mind az írás, mind pedig az alapját képező előadás célja, hogy felhívja a figyelmet a fogyatékoságmemoár, és a fogyatékoságra fókuszáló életírások szerepére a látás nélkül érzékelt világban való élet megértésében.

Az írás célja továbbá, hogy felhívja a figyelmet a metaforák veszélyeire, és diskurzust indítson a fogyatékoság narratívák szemléletformáló szerepéről.

Bevezetés

Az írás az ICEVI Europe Első Rehabilitációs Konferenciáján 2019. június 1-én Budapesten elhangzott előadás rögzített változata.

A tény, hogy tizenhat ország képviselteti magát az ICEVI Europe Első Rehabilitációs Konferenciáján kivételes lehetőséget kínál, hogy interkulturális kontextusban közelítsünk a vaksághoz. Következésképpen, semmi meglepő sincs abban, hogy az esemény a vaksággal, vak emberekkel kapcsolatos mondások, szólások, metaforák gyűjtésére készített. Így első lépésként, élek a lehetőséggel, és arra kérem a hallgatóságot, mondjon példát, az ő nyelvük, kulturájuk hogyan reflektál egyrészt a vakságra, másrészt a vak emberekre. A kérésem váratlan, ezért meglepett csend fogadja. Alig akad valaki, aki megtöri a csendet. Így tudjuk meg, hogy az oroszok úgy vélik, a vakok a Mennyek Országába jutnak. Be kell vallanom, az elhangzott nagyon kevés egyértelműen misztikusan közelít a nemlátáshoz, ami jó kiindulási pontot jelent, hogy hangosan gondolkodjunk a metaforák erején, a mindennapokra gyakorolt hatásán. Innen a vakságra / fogyatékoságra fókuszáló ön / életírások felé igyekszem fordítani a résztvevők figyelmét, különös tekintettel a fogyatékoságmemoárra, és fogyatékoságnarratívákra a közösségi médiában. Elsősorban azokra a szavakra és

kifejezésekre összpontosítok, amelyeket mi, az érintettek használunk magunkra, életünk, élményeink leírására blogokon, és egyéb posztokban. Ezek után a kulturális fogyatékoságtudomány, mint kapcsolódó diszciplína összegző bemutatása következik. Ez az a diszciplína, amely konceptualizálja és rekonceptualizálja a fogyatékosággal kapcsolatos fogalmakat, kritikus diskurzusra kínál lehetőséget az által, hogy módot teremt megélt tapasztalatok féltérén át megismerni a fogyatékoságra reflektáló világot. Végül olyan aspektusokra hívom fel a figyelmet, amelyekkel a vak emberek teszik különlegessé a mindennapokat. Előadásom célja, hogy szemléltesse, milyen metaforák fogságában élni.

A vakság misztikus természete

Causer (2017) szerint bár a fogyatékoság mindössze a tizenkilencedik században keletkezett fogalom (SEP, 2016), szinte állandó témája a nyugati szépirodalomnak. Gonoljunk csak például Oedipusra, III. Richardra, Ahab kapitányra, vagy Tiresiasra, Homérosz vak prófétájára. A szépirodalmi példák misztikus, többnyire negatív tulajdonságokkal ruházzák fel sérült hőseiket. Bár ebben az esszében nem nyílik mód a téma részletes, irodalomtörténeti áttekintésére, nem hagyhatom figyelmen kívül a tény, hogy a mesterművek szerzői gyakran értik, ismerik félre a vakokat, és alkotnak megtévesztő képet a vakságról. Ami a vakságot, vakok ábrázolását illeti, a szépirodalom bővelkedik a félreértésekben. Nem kell messze mennünk az állítás bizonyításáért. Itt van például H. G. Wells klasszikus, ismert műve a huszadik század első éveiből, a Vakok országa (1904). A mű egy magas hegyekkel körülvárt országba helyezi a vakokat, elszigetelve a világtól, saját világot tulajdonítva nekik. A vakok nem értik meg a véletlenül hozzájuk tévedt éplátású fiatalembert, akit csak akkor hajlandóak befogadni, ha hozzájuk hasonlónak tehetik, elvehetik szeme világát. Bármennyire is metaforikus a mű, számos korábbi elképzelést sugall, vagy erősít fel, például, hogy a vakok egy külön világban élnek, saját világot építenek maguk köré, és kizárólag abban mozognak otthonosan. De tényleg külön világban élünk? Lenne egy saját világunk? Nyilvánvalóan, azonnal nemmel válaszolunk a kérdésre. Úgy tekintünk, vagy legalább is úgy szeretnénk tekinteni magunkra, mint akik teljesértékű tagjai a többségi társadalomnak, és keményen dolgozunk azon, hogy az évezredek sztereotíp elképzelések, a bevéssé, fosszilis mentális kép eltűnjön, de minimum megváltozzon. A közelmúlt azonban újrafesti valamennyit. Itt van például José Saramago Vakság című, nagyon erősen eltúlzott metaforikus műve, amely 1995-ben indult világhódító útjára Portugáliából. A regény szereplői már-már állati tulajdonságokat öltenek magukra, miután alkalmazkodnak új állapotukhoz, a vaksághoz, jegyzi meg David Bolt (2007), a liverpooli Hope University vak professzora. Világos, hogy az irodalmi művek jelentős hányadában, mint ahogy Saramagonál is a vakság metafora, viszont annyira erős, hogy — még ha rejtve is, és kutatással nem bizonyítottan, de — hat az emberek gondolkodásmódjára. Egyértelmű, hogy a metaforák nem törölhetők, viszont mindenképpen célszerű külön kezelni őket a metaforaként használt szavak irodalmi nyelven kívüli, hétköznapi jelentésétől, mivel még mindig a metaforák által képződött sztereotípiákba csomagolva élünk.

Metaforák

Az emberi nyelv az illet minden területére reflektál, így a sztereotipikus gondolkodásra is. A vakság metafora például gyakran egyenlő a nem tudással, miközben a látás a tudás megfelelője. E konnotációk szerepet játszanak abban a folyamatban, amely során az emberek képet alkotnak a vak emberről. Látják önk is az ösdzefüggést?

Amióta ember él a Földön, mindig léteztek köztisztelőben álló fogyatékosok (Hoffmann & Flamich, 2016), azok, akik épnek tekintik magukat, gyakran határolódtak el a fogyatékoságtól, és adtak hangot felsőbbrendűségüknek, vagy félelmüknek. Mindkét attitűdről feltételezhetjük, hogy köze van a metaforákhoz. Következésképpen, ha a világ fél kérdezni, célszerű, ha mi segítünk neki megérteni, megismerni a vakságot. Ebben nyújt segítséget az irodalom, az életírás, és az e műfajban született művek megvitatása az érintettekkel.

Fogyatékoságra fókuszáló életírás

Bár a fogyatékoság viszonylag fiatal fogalom (SEP, 2016), írni róla megélt tapasztalatok alapján egyike a legjellemzőbb fogyatékoság narratíváknak (Couser, 2017a.). A műfaj térhódítását megelőzően már találunk példát az irodalomtörténetben. Például John Milton: A vak szonettje 1655-ből, amely a látás elvesztésétől való retteget, a haszontalanná, teherré válást írja le rendezett, szigorú formában, és fogadja el, hogy egyedül Isten szolgálja lehet az, "ki csak vár, s mereng". Milton művét tekinthetjük akár egy fogyatékoságmemoár töredéknek, jóllehet Couser (2009) nyilvánvalóan megkérdőjelezné e kifejezést, bár (uo.) leszögezi, hogy fogyatékoságmemoár jellegű írások szórványosan jelentek meg az 1900-as éveket megelőző időszakban. Newman (2013) a műfaj születését Helen Keller írásaihoz köti. A fogyatékoságmemoár felvirágzásának kezdete a huszadik századot jellemzi (Couser, 2017a; b.). Fogyatékoság narratívák ezrei látnak könyv alakban napvilágot világszerte. Önök is számos otthoni példát említhetnének. Mivel a fogyatékoság narratívák informatívak, tanítanak valamennyiünket, így taníthatóak, tanítandók annak ellenére, hogy szépirodalmi értékük vitatott. De tulajdonképpen, mi mindent tanulhatunk belőlük?

"A hóva. Kezdődött. [...] Munkába indultam. Semmi bajom a hóval elméletileg. Csodaszép. Léven, minden egyenlő, boldogan élek olyan helyen, ahol néha esik a hó. Hiszen frissíti és egyben lecsendesíti a világot. De a valóságban az ember nehezebben boldogul a hóban. Főleg vakon. Ha jól tudom, te nem használtál fehérbotot. Én viszont igen. Hadd mondjam el, hogy fehérbottal menni a hóban igazi kaland. Nem érzed, milyen a talaj a lábad alatt. Elvesztesz minden támpontot. Úgy érzed, eltévedtél. Mindennrk a tetejében, beázik a csizmád, amiről úgy tudad, nem ereszti át a nedvességet. Minden harmadik lépésnél egyre mélyebbre süllyedsz a csizmádba szivárgó vízben. [...] Az időjárás mr csak ilyen..." (Kleege, 2007).

Végigolvasva e rövid idézetet Georgina Kleege Helen Kellerhez írott nyílt leveléből, olyan aspektusokkal találkozunk, amelyek sose jutnak eszünkbe, ha arra gondolunk, hogyan segítsünk annak, aki nem lát. A szöveg alapján is meggyőződésem, hogy a fogyatékoság narratívák érzékeny témák megismerésére, átgondolására is alkalmasak, mert nem hozzák kellemetlen helyzetbe a fogyatékosággal élő személyt, mégis sokminden megérthető, megtanulható a szövegekből.

Akár tetszik, akár nem, a megélt tapasztalatokat feldolgozó, fogyatékoság narratívák nem kizárólag fogyatékosággal élő személyek, vagy családtagjaik által íródnak. Miután a fogyatékoság divatos téma, újságírók, rendezők, színészek szívesen nyúlnak hozzá, és dolgozzák fel a kreatív írás valamely műfajában. Fogyatékosággal élő dzemények szervezeti segítségével gyűjtenek élettörténeteket, és olvasztják egybe mesterséges, memoárszerű írássá, pszeudo- fogyatékoságmemoárrá ((Hoffmann, 2018). Úgy vélen, ezek a művek sokkal

inkább szerkesztőjük fogyatékoság felfogását, a fogyatékoságtól való félelmét tükrözik, mint sztereotípiákon túlmutató információt közvetítenek.

“ Azt a szót, hogy vak, messzemenően nem tudom kimondani. De ha a "vak"-ot annak értelmezed, ami, annak, hogy nem lát, ennyi, ha e mögött nincs több, akkor nyugodtan lehetne használni. Azért van baj a „vak” szó használatával, mert valami még társul mellé. Egy kisebbségi, egy alacsonyabbrendűségi érzés, esetleg sajnálat. Egyszóval olyanokat hoz magával a szó, amiket nem tartalmaz.” (Sárosdi, Scherer, Gyulai, 2012).

Azonnal megkérdezhetjük, mi tekinthető hiteles, megbízható forrásnak a fogyatékoság narratíváit illetően. Milyen mértékben befolyásolják éplátású szerzők narratívái a vakokról alkotható képet? És hogyan reflektálnak mindezen azokra, akik nem látnak? Hogyan formálják ők a róluk alkotott / alkotandó képet? E kérdésekre kerestem választ, és kérdeztem, mi motiválja többüket blogírásra néhány hónappal e konferencia előtt. A Jelenlegi és egykori integráltak zárt facebook csoportban tettem fel, ám a kezdeti lelkesedést, és ígéretek nem követte válasz

A kulturális modell és implikációi

Jelentős szoknak a fogyatékos embereknek a száma, akik hisznek a tudatformálás kultúra, kulturális ábrázolások, narratívák segítségével megvalósítandó erejében (Flamich & Hoffmann, 2017). Az emberek úgy érzik, szükségük van arra, hogy beszéljenek az ismeretlentől való félelmeikről. A vakság ezek köze tartozik.

A fogyatékoság a kultúra irányából történő megközelítése okából született a kulturális fogyatékoságtudomány (cultural disability studies). E diszciplína számos, elméleti és gyakorlati aspektusból jelenthet segítséget a diverzitás megismeréséhez, megértéséhez, elfogadásához. Következésképpen, relevanciájának köszönhetően, számtalan tudományterülethez kapcsolható. Ilyen terület például a neveléstudomány:

“A kulturális fogyatékoságtudomány oktatókat és tanulókat egyaránt arra bátorít, hogy nézzenek szembe , foglalkozzanak a fogyatékosággal, mint elszigetelő, sértő, olykor azonban élvezetes tapasztalattal.” (Bolt, 2018)

A kulturális fogyatékoságtudomány, fogyatékos emberekről és általuk írott narratívák bizonyítják, a fogyatékos ember értékeit, amelyekkel inkluzívá, és színessé teszi a világot. Különösen, mert arra készítetnek, hogy az öröklött sztereotípiák mögé nézzünk (Hoffmann & Flamich, 2016), és új perspektívákat nyissunk. Egy kivételes példa Georgina Kleege a közelmúltban megjelent munkája: *More Than Meet the Eye; what blindness brings to art*. A könyv bátor és szokatlan megközelítése a vakság és vizuális művészet kapcsolatának (OUP, 2016).

Az egyre bővülő fogyatékoság narratívák és fogyatékos kutatók irodalmi kínálatában Kleege legutóbbi könyve, a korábbiakhoz hasonlóan, nagymértékben járul hozzá a vakság fogalom új tartalommal való feltöltéséhez, és teszi a negatív konnotációkat a megújult tartalmak mögé a könyvtárak polcain

Összegzés

A fogyatékoság verbális kommunikálásának szemléltetése okán, az előadással összhangban, az írás is a vak és vakság szavak negatív konnotációjának középpontjába állításával kezdődik. Ezt követi a metaforák negatív tartalmának, üzenetének értelmezése. Majd a mindennapok tapasztalatait feldolgozó fogyatékoság narratívák multifunkciós szerepe kerül előtérbe. A fogyatékoság narratívák viszonylag helyet kapnak a közösségi média felületeken, következésképpen hiteles forrásnak tekinthetjük ezeket a megélt tapasztalatok, és a leírásukhoz használt szókincs vonatkozásában. A megélt tapasztalatokat rögzítő egyik fiatal diszciplína a kulturális fogyatékoságtudomány.

E tudományterület egyike azoknak az értékeknek, melyekkel a fogyatékosággal élő személyek gazdagítják a világ tudományos palettáját, így bemutatása utat nyit egyéb, hasonló értékek kiemelésére. Azzal, hogy végigjárjunk egy utat a vakság negatív konnotációjától a vak emberek értékteremtő erejéig az a célom, hogy szemléltessem, milyen erőfeszítést kíván magunk mögött hagyni egy negatív metaforákkal körülhatárolt világot.

References:

Bolt, D. (2018): *Cultural Disability Studies in Education: Interdisciplinary Navigations of the Normative Divide*. Routledge. London, New York

Bolt, D. (2007): *Saramago's Blindness: Humans or animals?*

<http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/bolt-Humans-or-Animals.pdf>

(2016. 07. 13. 12.35)

Couser, G. T. (2017): *Signifying selves: Disability and Life Writing*

https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/35426148/SIGNIFYING_SELVES.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1559642353&Signature=d%2Bqlru7ilBmfQ3iVmp7hFPZSvl4%3D&response-content-disposition=attachment%3B%20filename%3DSignifying_Selves_Disability_Life_Writin.pdf

Couser, G. T. (2017b.): *The Future of Life Writing*.

Auto/Biography Studies, Special Issue, "What's Next: The Futures of Auto/Biography Studies." 32.2 (2017), 379-181.

Couser, G. T. (2009): *Autobiography In: Susan Burch (Ed.): Encyclopedia of American Disability History*. Facts on File. New York.

Flamich Mária – Hoffmann Rita

"Streamed" voices: Facebook posts and related thoughts on mainstreaming and inclusion.

Malta Review of Educational Research.

University of Malta.

<https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/27662>

Hoffmann Mária Rita (2018): *Felkészítés az inkluzív szemléletű tanárképzésre — A kulturális fogyatékoságtudomány relevanciája és perspektívái a pedagógusképzésben*. PhD disszertation

https://ppk.elte.hu/file/Hoffmann_maria_Rita_Disszertacio.pdf

(06. 12. 2019)

Hoffmann Rita – Flamich Mária (2016): Words for Dignity; from Budapest to Berkeley and back. In: Bolt, David – Claire Penketh (eds.): Disability, Avoidance and the Academy challenging resistance. Routledge Taylor & Francis Group. London and New York. pp. 79-88.

Kleege, G. (2007): Blind Rage: An Open Letter to Helen Keller.

<https://www.jstor.org/stable/26190810>

(04. 12. 2019. 13:15)

Newman, S. (2013): Writing Disability: A Critical History. First Forum Press. Boulder, CO. U. S. A.

OUP (Oxford University Press) (2016): on Georgina Kleege: Morethan Meets the Eye — What Blindness Brings to Art

<https://global.oup.com/academic/product/more-than-meets-the-eye-9780190604363>

(07. 11. 2019. 13:10)

Saramago, J. (1995): Ensaio sobre a cegueira. (English translation 1997 by Giovanni Pontiero) Caminho. Portugal.

Sárosdi, L., Scherer, P., Gyulay, E. (2012): Vakság; a Nézőművészeti Kft. előadása.

http://www.katonajozsefszinhaz.hu/fooldal/42249-vaksag-a-nezomuveszeti-kft-eladasa&event_id=326225

(07. 05. 2019. 12:00)

SEP (Stanford Encyclopedia of Philosophy): Disability: Definitions, Models, Experience, 2016, forrás: <https://plato.stanford.edu/entries/disability/>

(09. 12. 2016., 12.30)

Wells, H. G. (1904): The Country of the Blind. The Strand Magazin. April. United Kingdom